
До 75-річчя заснування Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка

УДК 581.522.4(092)

С.В. КЛИМЕНКО, Н.В. ЧУВІКІНА

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

М.О. КАСАЄВА — ОДНА ІЗ НАЙПЕРШИХ СПІВРОБІТНИКІВ ВІДДІЛУ ДЕНДРОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БОТАНІЧНОГО САДУ ІМ. М.М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ

Висвітлено наукову діяльність та життєвий шлях М.О. Касаєвої — однієї з перших співробітників Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України, зокрема її наукову роботу в Акліматизаційному саду під керівництвом академіка М.Ф. Кащенка.

Згідно зі штатним розкладом станом на 15 липня 1944 р. у відділі дендрології Ботанічного саду АН УРСР (нині — Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України) було лише два співробітника — завідувач О.Л. Липа та молодший науковий співробітник М.А. Касаєва [6]. Видатний ботанік, доктор біологічних наук, професор Олексій Лаврентійович Липа згодом перейшов на викладацьку роботу і пов'язав своє життя з кафедрою ботаніки Київського університету ім. Т.Г. Шевченка (нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка), а Марія Олександрівна Касаєва працювала в Ботанічному саду до виходу на заслужений відпочинок у 1962 р. Незважа-

М.О. Касаєва

ючи на невисоку посаду, вона зробила надзвичайно багато і заслуговує на нашу пам'ять.

Одній з авторів цієї статті пощастило тривалий час спілкуватися у Ботанічному саду з цією інтелігентною, надзвичайно делікатною в манерах і висловлюваннях співробітницею. Було вельми цікаво і повчально обговорювати різні питання роботи Акліматизаційного саду, в якому Марія Олександрівна працювала з 1924 по 1932 р. разом із засновником Саду академіком М.Ф. Кащенком.

Народилася М.О. Касаєва 27 жовтня 1896 р. у

м. Кобеляки Полтавської губернії (нині — Полтавська обл.) у родині військового. Батьки мали дворянське походження, про що Марія Олександрівна не побоялася написати в анкеті 1954 р. У тій же анкеті в графі "партійність" написано: "ни в каких

партиях не состояла" [5]. За цими словами вгадується образ сильної незалежної жінки. У 1915 р. закінчила 8 класів гімназії та вступила на Вищі жіночі сільськогосподарські курси, організовані видатним ученим І.О. Стебутом у Петербурзі. Пізніше на основі цих курсів створено Санкт-Петербурзький державний аграрний університет. У 1918 р. М.О. Касаєва перевелася до Київського політехнічного інституту, сільськогосподарське відділення якого закінчила у 1925 р. Вчитися довелося з перервами — у голодні 1920–1921 р. працювала сестрою милосердя у лікарні м. Кобеляки. Одночасно (1921–1922) навчалася на Вищих дворічних курсах селекції сільськогосподарських рослин, організованих Головною управою цукрової промисловості. Під час навчання разом з іншими студентами проходила виробничу практику на Миронівській (1919) та Верхнячській (1922) селекційних станціях [5].

З 1924 по 1932 р. Марія Олександрівна — старший науковий співробітник Акліматизаційного саду, одна із найближчих помічників академіка Миколи Феофановича Кащенко. За його завданнями їздила в експедиції в різні регіони Радянського Союзу (Далекий Схід, Середня Азія, Кавказ, Крим) за насінням та посадковим матеріалом для Акліматизаційного саду. Сам Микола Феофанович в ті роки не мав можливості здійснювати такі далекі поїздки за станом здоров'я, але посилав в експедиції найбільш кваліфікованих співробітників (К.С. Калачевську та М.О. Касаєву) [1]. З експедицій привозили величезну кількість матеріалу, який проходив випробування у різних варіантах багатьох дослідів.

Коли ми познайомилися у 1960-х роках, минуло 25 років по смерті Миколи Феофановича. В Акліматизаційному саду, тоді було ще багато того, що надихало видатного вченого на творчу працю: зберігся розкішний лабіринт з винограду, що зимував без укриття, шумів листяним шатром розкішний платан (на щастя, він і досі існує),

зимували у відкритому ґрунті опунції, буйним рожевим цвітом зустрічала гостей казанлицька троянда... Марія Олександрівна розповідала про нелегкі роки роботи, про труднощі становлення саду і про те, яких великих успіхів досягнуто спільними зусиллями.

Акліматизаційний сад М.Ф. Кащенко заснував у 1912 р. на території, яка належала Київському політехнічному інституту. У 1918 р. — це установа Української академії наук. У 1922 р. акліматизаційні роботи перенесено на Лук'янівку. У 1925 р. Микола Феофанович писав: "Ми перемогли обстріли, перемогли голоднечу, перемогли навіть зруйнування нашого першого саду в 1921-му році. З неймовірним напруженням, так що й без засобів, ми відновили його на новому місці, мало не в попередньому вигляді" [2]. Пізніше сад став державним академічним садом, де широко проводилися роботи з акліматизації рослин. Наукові зв'язки пов'язували його з ботанічними установами від Москви до Владивостока і від Ленінграда до Батумі [4].

1930 рік став періодом максимального розквіту Акліматизаційного саду, його площа збільшилася і досягла 12 га. На різних ділянках було представлено близько 500 видів і форм багаторічних рослин — південних плодових, квітничково-декоративних, лікарських, технічних. Багато з них вперше були випробувані в умовах півночі України саме в Акліматизаційному саду. Особливо великих успіхів досягнуто в роботі з персиками, яких було вирощено кілька поколінь і відібрано найзимоустійкіші. Випробуваннями слугували суворі зими 1929–1930, 1930–1931, 1931–1932 рр. У 1932 р. зі 128 дерев персиків сорту Серпневий пізній було одержано 25 тис. плодів. "Цей рік, — писав М.Ф. Кащенко, — був урочистим для Акліматизаційного саду. Кущі, рясно вкриті червонорожевими й рожевими плодами персиків, являли собою чудову картину, цілком нову для Києва" [3]. Процес збирання персиків

"Садова аудиторія" Акліматизаційного саду. Крайні ліворуч М.О. Касаєва та М.Ф. Кащенко

був знятий для кінохроніки. Надійними помічницями академіка в усіх цих роботах були М.О. Касаєва і К.С. Калачевська.

Шляхом обміну насіння з провідними закладами — Ботанічним садом АН СРСР (нині — Ботанічний сад Ботанічного інституту ім. В.Л. Комарова, Санкт-Петербург) і Інститутом прикладної ботаніки і нових культур (нині Всеросійський інститут рослинництва ім. М.І. Вавилова, Санкт-Петербург), Нікітським, Тифліським і Батумським ботанічними садами, дослідними станціями, Томським і Донським університетами, фірмами деяких зарубіжних країн у 1925–1930 рр. в Акліматизаційному саду було зібрано близько 250 видів декоративних рослин. Для успішного вирішення завдань озеленення міст М.Ф. Кащенко зібрав і випробував багато цінних порід декоративних дерев, чагарників, ліан. Вперше в Київ було завезено юдино дерево (*Cercis siliquastrum* L.), птеростиракс щетинистий (*Pterostyrax hispida* S. et Z.), маньчжурську маакію (*Maackia amurensis* Rupr.), черемху маакову (*Prunus maaki* Rupr.). Академіком

Кащенкою були випробувані індіго Жерардове (*Indigofera serardiana* Wall.), фонтанезія (*Fontanesia phullyreoides* Lab.). Всі ці рослини прекрасно цвітуть. З ліан вчений випробував актинідію коломікту (*Actinidia kolomikta* Max.), чоловічі рослини якої при вирощуванні на сонці мають строкатобарвне листя, а також американську текому (*Tecoma radicans* Juss.).

Це були роки великих успіхів у селекції персика, абрикоса, залученні до інтродукційних випробувань рідкісних та екзотичних як плодових, так і декоративних, лікарських та технічних рослин.

Протягом усього періоду свого існування Акліматизаційний сад проводив велику просвітницьку роботу. Досягнення саду висвітлювались у "Виданні КАС при ВУАН — Заходи". Акліматизаційний сад брав участь у відкритті сільськогосподарської виставки в Києві (3 листопада 1927 р.), де були представлені найбільш цікаві і маловідомі культури. Успіх виставки підтвердив доцільність заснування при УАН постійно діючого музею акліматизації. Найактивнішими

Співробітники відділу дендрології. По центру стоїть М.О. Касаєва. 1957 р.

організаторами виставки були М.О. Касаєва та К.С. Калачевська. Вони зберігали зразки, готували експонати, супроводжували їх кваліфікованими описами. Акліматизаційний сад проводив екскурсії для науковців, студентів-біологів, медиків. Так, лише влітку 1926 р. сад відвідало понад 400 екскурсантів. Вчені і спеціалісти високо оцінили роботу Акліматизаційного саду, академік М.І. Вавилов у відгуку про роботу колективу пропонував підтримати її "как имеющую государственное значение".

Велика та активна творча діяльність М.О. Касаєвої в Акліматизаційному саду під керівництвом М.Ф. Кащенко була чудовою школою становлення її як науковця.

У 1932–1941 рр. М.О. Касаєва працювала у Всесоюзному інституті махоркової промисловості, на кафедрі ботаніки Київського ветеринарного інституту. Під час окупації Києва у 1941–1942 рр. довелося працювати лаборантом на кафедрі патологічної фізіології Київського медичного інституту, а у 1942–1943 рр. — спеціалістом з лікарських рослин Всеукраїнського інституту селекції [5].

З 3 травня 1944 р. М.О. Касаєва — молодший науковий співробітник відділу дендрології Ботанічного саду АН УРСР. Їй було доручено опікуватися південно-східною частиною дендрарію, де зростало понад 340 видів та форм інтродукованих екзотичних та аборигенних дерев і кущів. Вона також працювала над створенням колекцій декоративних деревних рослин у дендрарії Ботанічного саду. Як високоерудований фахівець-дендролог проводила фенологічні дослідження сотень видів красивоквітучих дерев і кущів. Це була копітка, повсякденна робота, яку з великим знанням справи, уважно та акуратно протягом багатьох років виконувала Марія Олександрівна. Результати досліджень викладено у ґрунтовних публікаціях. Спостереження за фенофазами розвитку деревних і кущових рослин протягом річного циклу вимагали не лише візуальних спостережень і фіксації ступеня та етапів розвитку рослин, а й ґрунтовних знань систематики, біології, екології, і найголовнішого — знання рослин "в обличчя". І вона

добре їх знала. Спостерігаючи за молодими рослинами і оцінюючи їхню репродуктивну здатність, вона дійшла висновку, що підсумовувати дані про адаптацію рослин в певних умовах потрібно як мінімум на основі 5–10-річних спостережень, щоб врахувати коливання погодних сезонних умов, зокрема нестійкі весняні умови, зв'язок між строками настання і ступенем цвітіння. Аналізуючи результати фенологічних спостережень, Марія Олександрівна обов'язково супроводжувала їх метеорологічними даними, від яких залежала тривалість цвітіння рослин у різні роки. При аналізі погодних умов несприятливих років наводила детальні характеристики перезимівлі рослин.

У 1955–1956 рр. склалися надзвичайно складні зимові погодні умови зі зниженням мінімальної температури до -29°C у лютому, тоді як позитивні температури під час відлиг піднялися до $+3,5^{\circ}\text{C}$. У такі зими страждають багато видів рослин і аналіз їхньої перезимівлі необхідний для оцінки адаптації та життєздатності інтродуцентів, власне, як і аборигенних видів, які також часто страждають у критичні зими. Такі спостереження не втратили значення і нині, коли такі суворі зими періодично повторюються, і висновки щодо перезимівлі рослин мають велике значення для вирішення складних питань акліматизації і завдань репродукції.

Екзоти, що витримали суворі зими, є зимостійкими, і цей матеріал — надійний для їхнього розповсюдження. За подальшої спроби інтродукції видів, що сильно постраждали, необхідно звернути особливу увагу на вибір найпридатніших ділянок для їх вирощування відповідно до їхніх екологічних та біологічних особливостей.

Оцінюючи перезимівлю рослин, Марія Олександрівна наводить дані про походження видів, вік рослин у дендрарії, ступінь пошкодження і репродуктивну здатність у наступні після підмерзання роки. Все це зроблено надзвичайно чітко, деталь-

но, із примітками. Це приклад виконання своїх обов'язків, надто — наукових, адже такі дослідження не втратили своєї цінності і через 50 років!

Наводячи багаторічні дані про строки і тривалість цвітіння різних рослин, М.О. Касаєва не тільки аналізувала рясність цвітіння, а (власне це було основним завданням спостережень) і давала детальний опис декоративності рослин аби допомогти озеленювачам створювати, за її висловом, "гармонійні з оточенням" найбільш яскраві рослинні композиції, які б цвіли протягом усього вегетаційного періоду.

Крім фенологічних досліджень та спостережень за зимостійкістю і посухостійкістю рослин, Марія Олександрівна щорічно збирала насіння для обмінного фонду.

М.О. Касаєва є автором наукових праць:

Опыты гибридизации между *Papaver somniferum* L. и *Papaver bracteatum* Lindl (данные 3-х лет) // Тр. Всесоюз. съезда по генетике и селекции. — Ленинград, 1929. — Т. 2, Генетика. — С. 295–306.

Киевский Акклиматизационный сад в 1927 г. // Сад и огород. — 1928. — № 2. — С. 40–42.

Форсированная акклиматизация подсушиванием // Советская ботаника. — 1934. — № 3. — С. 154–157 (Соавтор Н.Ф. Кащенко).

Цветение наиболее ценных для зеленого строительства деревьев и кустарников // Акклиматизация растений. Тр. Ботан. сада. — К.: Изд-во АН УРСР, 1955. — Т. 3. — С. 14–23.

Аномалії суцвіть у *Spiraea pikoviensis* Bess // Вісн. ботан. саду АН УРСР. — 1959. — № 1. — С. 126–128.

О зимостойкости экзотов в Киеве // Бюл. ГБС. — 1960. — Вып. 37. — С. 19–25.

Влияние засухи 1946 и 1959 гг. на деревья и кустарники в Киеве // Там же. — 1963. — Вып. 50. — С. 94–96.

Масовий літній листопад у дерев і чагарників в умовах Києва // Акліматизація й інтродукція нових рослин. — К.: Наук. думка, 1965. — С. 132–139.

На жаль, не вдалося встановити точну дату смерті М.О. Касаєвої, але відомо, що після виходу на пенсію у 1962 р. вона прожила ще понад 10 років. Похована на Звіринецькому кладовищі в Києві. Згадуючи Марію Олександрівну Касаєву — цю скромну, фізично і духовно красиву жінку, думаєш про те, яку добру пам'ять вона залишила про себе на землі.

1. *Кащенко М.Н.* Воспоминания о Н.Ф. Кащенко // Уч. зап. Томского гос. ун-та, 1950. — № 13. — С. 33–42.

2. *Кащенко М.Ф.* На допомогу Київському акліматизаційному саду. — К., 1925. — 27 с.

3. *Кащенко М.Ф.* Заходи Київського акліматизаційного саду щодо підняття добробуту українського народу // Заходи. Видання Київ. аклімат. саду (при ВУАН). — К., 1929. — № 3. — С. 2–7.

4. *Клименко С.В.* Вклад академіка М.Ф. Кащенка у розвиток теорії і практики інтродукції рослин в Україні // Інтродукція рослин. — 2003. — № 4. — С. 3–16.

5. *Особова справа М.О. Касаєвої.* — Музей історії Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України. — 45 с.

6. *Приказы по личному составу ЦРБС АН УССР.* — Архів НБС ім. М.М. Гришка НАН України. — Оп. 3-е. — Спр. 2. — Арк. 1–3.

Рекомендував до друку П.А. Мороз

С.В. Клименко, Н.В. Чувикіна

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

М.А. КАСАЕВА — ОДНА ИЗ САМЫХ ПЕРВЫХ
СОТРУДНИКОВ ОТДЕЛА ДЕНДРОЛОГИИ
НАЦИОНАЛЬНОГО БОТАНИЧЕСКОГО САДА
ИМ. Н.Н. ГРИШКО НАН УКРАИНЫ

Освещена научная деятельность и жизненный путь М.А. Касаевой — одной из первых сотрудников Национального ботанического сада им. Н.Н. Гришко НАН Украины, в частности ее научная работа в Акклиматизационном саду под руководством академика Н.Ф. Кащенко.

S.V. Klimentko, N.V. Chuvikina

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

М.О. KASAEVA — ONE OF THE FIRST
EMPLOYEE OF THE DEPARTMENT
OF DENDROLOGY OF M.M. GRYSHKO NATIONAL
BOTANICAL GARDENS OF THE NAS OF UKRAINE

Scientific activity and life path of M.O. Kasaeva — one of the first research worker of M.M. Gryshko National Botanical Gardens of the NAS of Ukraine and her scientific work in Acclimatization Garden under the leadership of M.F. Kashchenko are delighted.